

بابا فرید الدین گنج شکر دے کلام وچ موت دا فلسفہ

(Philosophy of Death in the Verse of Baba Farid-ud-Din Masood Ganj Shakar)

Abstract:

Baba Farid has described reality of the transitory nature of life and death in his poetry. His style of description is not ordinary but philosophical. That is why he teaches morals by making the body, soul, soil and grave the subject of his poetry. For him, the shedding of body and soul is death to the world and also a means of connecting with God in reality, from which the journey towards eternal life begins. This eternal life can only be found after death, so Baba Farid called death a creation. Baba Farid while describing the philosophy of death does not forget life at all, the ultimate success is possible only in always remembering the impermanence of this life, which is the reward of the hereafter for a diligent person. In this article, philosophy of death as narrated by Baba Farid has been analyzed with reference to his poetry.

Keywords:

Baba Farid, Philosophy of Death, Punjabi Poetry, Punjabi Literature, Life after Death, Eternal Life, Ultimate Success.

قاضی شعیب دی مرگ مگروں جمال الدین سلیمان کھو تو ال دے قاضی بنے سن۔ جمال الدین سلمان دا
ویاہ مولانا وجیہہ الدین خجندی دی دھی قرسم بی بی نال ہو یا۔ آپ دے گھر فرید الدین مسعود دا جنم 584ھ، 1188ء

نوں ہو یا۔ آپ نے مڈھلی تعلیم ماییاں کولوں ای حاصل کیتی، بعدوں کھوتوال وچ مسجد مولانا منہاج الدین ترمذی کولوں تعلیم لئی گھلایا جتھوں عربی، فارسی، تفسیر، حدیث، منطق تے فلسفے دی تعلیم حاصل کیتی۔ اٹھاراں ورھے دی عمر وچ حضرت قطب عالم کولوں تعلیم تے تربیت حاصل کیتی۔ دمشق، شام، نیشاپور، سیستان، خراسان۔ بخارا تے قندھار ا دے سفر توں بعد اپنی ماں جی کول پر تے تے حضرت قطب عالم دے کہن تے دہلی ٹر گئے تے آپ نوں اپنا جانشین مقرر کیتا۔ آپ دے جتناں نال اصلاحی جدوجہد امرکز ”جماعت خانہ“ بنیا۔ آپ دی شہرت دا اندازہ ایس گلوں وی لایا جاسکد اے کہ دلی وچ قیام دوران دلی داتا جدار سلطان التمش ہفتے وچ دو وار آپ دی زیارت کرن لئی آندا۔ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر داساں اوہ سی جد غزنی خاندان اخیر لے دماں وچ سی آپ نے غزنی خاندان نوں تختوں ڈگدیاں وی ویکھیا۔ آپ دی وفات 1265ء نوں ہوئی پاکستان وچ آپ دامزار اُساریا گیا جتھے محرم وچ عرس منایا جاندا اے۔

بابا فرید مسعود گنج شکر نے اپنے سے وچ غوریاں دے حملے، راجپوتوں دی ہار، شہاب الدین دا قتل، بلبن دا تخت ملنا، ترکی دے حکمراناں دارونائے مغلاں نوں سرحدوں نوں کھڑکاندیاں ویکھیا سی۔ ایس سے سیاسی حالات دے اثرات سماج اُتے وی ڈھیر پئے سن۔ سیاسی طور تے حالات اپنے قابو کرن وچ حکمراناں نے تھان تھان تے قتل و غارت توں بھوراوی دریغ نہیں سی کیتا۔ جدوں وی سیاسی لڑائی ہوندی اے تاں مرد اسادھارن جیوت ای اے تے موت دی فضا چاروں پاسے کھلر جاندی اے۔ حساس دل رکھن والا شاعر بابا فرید الدین مسعود گنج شکر نے اپنے ایس سے وچ جتھے جیون دے کئی رنگ ویکھے سن او تھے موت نوں وی ویکھیا جس دا اظہار اوہناں دے کلام وچ تھان تھان تے ملدا اے۔ ایہہ موت دا تصور اوہناں کول روایتی نہیں اے سگوں اوہ ایس موت دے بیان نال جیون دی سیدھ ول وی دھیان دواندے نیں۔ پروفیسر گور میت سنگھ ٹوانہ لکھدے نیں:

خاک کمزور دے ہوئے لوگوں کے لیے (image) ہے۔ جن کو دبا یا گیا ان میں
اتھاہ طاقت ہے۔ مویاں کا مطلب زور اوروں کی اجتماعی موت ہے۔ جب جماعتی
سماج ٹوٹے گا تو نچلی اوپر آئے گی کمزور طاقتیں بنیں گے۔ خاک جیسا طاقتور کوئی
نہیں عوام کھڑے ہوں گے اور زندگی پر چھا جائیں گے۔⁽¹⁾

آپ دے کلام وچ تھان تھان تے انسان نوں مخاطب کر کے اخلاقیات نوں سنوارن اُتے زور ملدا اے۔ ایس شاعر نے عام لوکاں دی زبان وچ گل کر دیاں اوہناں دی ذہنی سطح نوں وی سامنے رکھیا اے۔ آپ کے اشلوک صدیوں سے عام آدمی کی ذہنی سطح کے مطابق ان کی تعلیم و

ترہیت کا اہم حصہ ہیں۔⁽²⁾

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر نے اپنے کلام وچ انسانی جیون نوں ای موضوع رکھیا اے تے اوس دے وکھ وکھ پکھاں دی گل کردیاں اک ودھیا انسان بن دی پریرنا دتی اے بھائیں اوہ دین اسلام توں چوکھے متاثر سن پر ایس دے باوجود وی اوہناں نے کسے خاص مذہب دی گل کرن دی تھاں ہر مذہب دے انسان نوں جیویں جیون دا ول دسیا ہووے۔

آپ نے انسان کی حقیقت، کائنات۔ فلسفہ حیات اور اخلاقی اصولوں کے لیے ان ہی کی زبان کو ذریعہ اظہار بنا کر علم و دانش سے ہندو برہمنیت اور ملائیت کا اجارہ ختم کر دیا۔⁽³⁾

ڈاکٹر انعام الحق جاوید لکھتے ہیں:

آپ کا کلام 1561ء میں لکھی جانے والی کتاب ”سبع نابل“ اور ”آدی گرنتھ“ (مرتبہ گروارجن 1601ء) میں محفوظ ہو کر ہم تک پہنچا ہے۔⁽⁴⁾

بڈھے ہوون دی پہلی نشانی انسانی خُتے دے سرتے داڑھی دے کالے وال بگے ہونا شروع ہو جاندا ہے۔ ایہہ جیون دے ایس پڑادی نشانی ہوندی اے کہ بالپن تے جوانی دا پندھ تک گیا اے ہُن جیہڑا پندھ شروع ہو رہیا اے اوہ پندھ کدے مکنا نہیں اے۔ ایس پندھ دی منزل موت توں وکھ ہو کر کجھ نہیں ہو سکدی اے۔ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر وی کہندے نیں جدوں داڑھی بھوری ہوئی تاں اوس سے مپتے ویلے داوی احساس ہوون لگدا اے تے موت ول نوں سفر شروع ہو جاندا اے، بابا فرید لکھدے نیں:

دیکھ فریدا جو تھیا، داڑھی ہوئی بھور
اگوں نیڑا آیا، بچھا رہیا دُور⁽⁵⁾

ایس شلوک بارے انعام الحق جاوید وچاردے نیں: ایہہ شعر اوہ بندہ تے سمجھ سکدا اے جیسے بانوے سال دی عمر پائی ہووے پر جیہڑا 60/61 سال دی عمر وچ ای وفات پا گیا ہووے اوہدے لئی دیہہ دے کنبن دا تجربہ کجھ اوپر اجہیا لگدا اے۔⁽⁶⁾

ایہہ سفر انجے ای جیویں موت دا اعلان ہو چکیا اے تے زندگی دا سفر اگانہہ نوں جاندیاں تک جانا اے۔ ایہہ اوہی موت اے جس بارے سبھ گیان خالق نے اپنے کول رکھے نیں۔

فریدا دامہ وجیا موت دا، چڑھیا ملک الموت
گھن واہے چندڑی، ڈھاہن واہے کوٹ
کوٹ ڈھٹھا گڑھ لٹیا، ڈیرے پئی کہاہ
جیوندیاں دے ہور راہ، مویاں دے ابھی راہ⁽⁷⁾

ایس شاعر نے موت نوں بیان کردیاں ہوياں اوہناں ہستیاں داوی ذکر کیتا اے جو دُنیا تے وڈے پدھرتے
حکمرانی کر رہے سن۔ ایہہ اوہ جلیل القدر نبی نہیں جیہناں نے اپنا سوٹا (عصا) ٹھاٹھاں مار دے سمندر وچ ماریا تے راہ بن
گیاتے اوہ دُشمنناں کولوں دُور چلے گئے۔ پر جدوں موت داویلا آیا تاں اوہناں نوں وی موت واسطے رُکنا ای پیا۔ ایہہ
موت کسے طرح داوی نکھیرا نہیں کردی بھویں جلیل القدر نبی ہووے یاں اک عام بندہ، جدوں موت آندی اے تاں
ہر انسان نوں اپنا سر جھکا نا ای پیندا اے۔

موسیٰ ننھا مَوت توں، ڈھونڈے کائے گلی
چارے کُنڈاں ڈھونڈیاں، اگے مَوت کھلی⁽⁸⁾

خُتے دے وال بھورے ہوون توں مگروں انسانی جسم کمزور ہوونا شروع ہو جاندا، اوس دیاں ہڈیاں ماس
چھڈن لگ جاندیاں نیں تے فیر جدوں پنڈے وچ ہڈیاں کڑ کڑ کرن لگ جاندیاں نیں۔ اوس ویلے انسان نوں اپنے فانی
ہوون دا یقین ہوون لگدا اے تے اوہ اپنے خالق نال لولا ون دا چار اکرن لگدا اے۔

فریدا تَن سکا پنجر تھیا، تلیاں کھونڈیں کاگ
اے س رُب نہ بوہڑیو، دیکھ بندے کے بھاگ⁽⁹⁾

جدوں بختا کمزور، ماڑا تے لسا ہوندا اے تاں کنناں وچوں سنائی دیونا گھٹ جاندا، دند جھڑنا شروع ہو جاندا
نیں تے انسان نوں اکھاں وچوں دکھالی دینا وی بند ہو جاندا اے۔ ایہہ اوس دے اوہ قدیمی یار نیں جیہناں نے اوس دا
جیون دے مُڈھ توں ای ساتھ دتا اے تے اوس دے جیون دے شروع ہوون دے نال ای ایہناں اعضاء نے دُنیا نوں
دیکھن، سُنن تے دکھ وکھ سواد چکھن لئی وی ڈھیر سا تھ نبھایا اے پر نال ای جیویں بُڈھاپا بوہا کھڑکاندا اے تاں اوس
دے مُڈھ قدیمی یار کدھرے تُر جاندا اے نیں تے اک دن ایہہ گھر خالی ہو جاندا اے۔

کنناں، دنداں، اکھیاں سبھناں دتی ہار
دیکھ فریدا چھڈ گئے، مُڈھ قدیمی یار⁽¹⁰⁾

جیویں جیویں ویلا لنگھدا اے، بڈھاپے وچ ایہہ وی احساس ہوون لگدا اے کہ جیون دا کوئی وساہ نہیں اے
اوس نوں زندگی دے عارضی ہوون دا پکا یقین ہو جاندا اے تے اوہ سمجھ جاندا اے کہ اک دن اوس نے اگلے جہان چلے
جانا اے جس کر کے اوس نوں اپنے اعمال سنوارن ول دھیان دینا چاہیدا اے۔

زندگی دا وساہ نہیں سمجھ فریدا تُوں

کر لے اچھے عمل تے ہو جا سرنگوں (11)

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر زندگی نوں اجیہی ووہٹی نال تشبیہ دیندے نیں جس نوں دیاہن لئی موت دا
لاڑھاکسے وی ویلے ڈھک سکدا اے جس لئی اوہنوں ہر ویلے وچ کے اگلے جہان تُوں لئی تیار رہنا پیندا اے جیویں کہ
باباجی دا ایہہ شلوک دیکھنے آں:

چند ووہٹی، مرن ور، لے جا سی پرناء

آپن ہتھیں جو ل کے، کیس گل لگے دھاء (12)

انسانی جسم وچوں روح نوں کڈھے جاون دے عمل نوں بیان کر دیاں بابا فرید الدین کہندے نیں کہ موت
دے ویلے کسے وی جیوت نوں اک وی ساہ لین دی مہلت نہیں دیوے گی۔ جیون توں مکتی ویلے موت دی اذیت سے
وی انسان بے بسی دا پتلا ہوندا اے۔ ایہتھے بابا فرید نے انسان نوں اپنی زندگی تے موت تے کتنا گواختیار اے اوس ول
وی اشارہ دوا یا اے تے موت ورگی اٹل حقیقت نوں اپنے ایس شلوک وچ دسیا اے:

چند نمائی کڈھے، ہڈاں کوں کڑکاء

ساہے لکھے نہ چلنی، چندو کوں سمجھاء (13)

جدوں روح خُشے دا حصہ بن جاندا اے تاں اوس خُشے واسطے موت وی لازمی قرار دے دتی جاندا اے
تے ایس بارے رب تعالیٰ توں وکھ کسے نوں کجھ وی نہیں معلوم ہوندا اے۔ ملک الموت یاں موت دا فرشتہ عزرائیل
اپنے رب دے حکم نال ہڈیاں توڑ کے اندروں جان کڈھ لیندا اے تے فیر ایس دے ساہویں کوئی بہانہ نہیں چل سکدا
اے موت دے نال سفر لئی اوس نوں ہر طرح چاہندے نہ چاہندے ہوئے جانا ای پیندا اے۔ بابا فرید نے ایس شلوک
وچ موت نوں انج بیانیا اے۔

چت دہاڑے دھن وری، ساہے لئے لکھاء

ملک جو کتیں سُنیندا، مونہ دکھا لے آء

چند نمائی کڈھے ہڈاں کوں کڑکاء
 ساہے لکھے، نہ چلنی، چندو کوں سمجھا
 چند ووہٹی، مرن ور، لے جا سی پرناہ
 آپن ہتھی جول کے کیں گل لگے دھاء (14)

ووہٹی نون جیویں لاڑھاویاہن لئی آندا اے لاڑھا، ووہٹی نون اپنے گھر لے جاندا اے جتھے اوہدا نون جیون شروع ہوندا اے بابا فرید نے وی موت نون اجہیا لاڑھاوی دسیا اے جو زندگی نون ووہٹی وانگ لے جاندا اے۔
 بابا فرید الدین مسعود گنج شکر نے اس مذہبی آفاقی حقیقت کو واضح کرنے کے لیے خوبصورت تمثیلی انداز اختیار کیا ہے اور روح کو دلہن کے روپ میں پیش کرتے ہوئے فرمایا ہے کہ اس دلہن کی شادی کی جو تاریخ مقرر ہو چکی ہے اسی مقررہ دن دو لہا اے سے بیاہ کر سسرال لے جائے گا۔ یعنی اس دنیا میں انسان کی جتنی زندگی مقرر ہو چکی ہے جب اس کی مدت پوری ہو جائے گی۔ (15)

مرن تون بعد وکھ وکھ مذہباں دے دے سے طریقے موجب میت رکھی جاندا اے۔ کجھ مذہباں وچ مُردیاں نون ساڑا تا جاندا، کجھ وگدے پانی وچ روڑھے جاندا اے نیں، کجھناں وچ اک مینار اتے تابوت وچ رکھ دتا جاندا اے جد کہ یہودیت، مسیحیت تے اسلام دے پیروکار اپنے مُردیاں نون زمین وچ دفن کر دیندا اے نیں۔ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر کیوں جے دین اسلام دے پیروکار سن جس مطابق مُردیاں نون دفنایا جاندا اے تے اوہ ایسے لئی، گور نمائی، داڈ کر کردیاں ہو یاں لکھدے نیں:

فریدا گور نمائی سڈ کرے، نگھریا گھر آؤ
 سر پر میں تھے آونا، مرنوں نہ ڈریاؤ (16)

ایس دھرتی نے انسان نون مرن تون بعد وی اپنے سینے وچ کلو لینا اے۔ ایسے لئی تاں اوہناں اپنے کلام وچ مٹی نون نندن تون منع کیتا جیویں کہ اوہ لکھدے نیں:

فریدا خاک نہ نندیئے، خاکو جیڈ نہ کوئے
 جیوندیاں پیراں تلے، مویاں اُپر ہوئے (17)

قرآن پاک دے پندرھویں پارے وچ سورۃ بنی اسرائیل دی آیت نمبر 37 وچ انج اللہ تعالیٰ فرماندے نیں: “زمین اُتے آکڑا کڑکے نہ ٹرو۔ نہ تے تُسیں زمین نون پھاڑ سکدے اونہ ای پہاڑاں دی ٹیسی تے اُپر جاؤ گے۔“

کائنات دے خالق و مالک نوں غرور اکا نہیں پسند، ایسے واسطے ربی عشق وچ ڈبے لوک ایس گھمنڈ توں بچدیاں ہویاں اپنی ذات وچ عاجزتے افسار ہوون دا عملی نمونہ ہوندے نیں تے ہور ناں لوکائی نوں وی عاجزی تے افساری دادرس دیندے نیں جیوں بابا فرید ہوراں اپروکت شلوک وچ بیان کیتا اے۔ بابا فرید الدین اس شعر وچ موت دے حوالے نال لکھدیاں دسدے نیں کہ

بولے شیخ فرید پیارے اللہ لگے
ایہہ تن ہوسی خاک نمائی گور گھرے (18)

ایہہ خاک نمائی انسان نوں پوری طرح بدل کے رکھ دیندی اے ایہہ ای اوہ تھاں اے جتھے وڈے توں وڈا حسین و جمیل انسان وی عبرت و دانشان بن جاندا اے جیوں کہ بابا فرید دسدے نیں:

فرید اجن لوئن جگ موہیا، سے لوئن میں ڈٹھ
کجل رکیہ نہ سہندیاں، سے پنکھی سوہے بہٹھ (19)

بابا فرید ایسے موت دا ویر واکردیاں ہویاں ایہہ وی دسدے نیں کہ انسان نوں جیہڑی حیاتی ملی اے اوس نوں وی غنیمت جانن تے ایہناں جیون دے لمحیاں نوں اپنے خالق دے دے ہوئے طریقے مطابق جیون گزارن کیوں بے ایس جیون وچ جو وی انسان کر دا اے اوس دا اک اک پل دا حساب اپنے خالق نوں دینا اے تے انسان دے جیون دا مقصد وی ایہی اے کہ اوہ جیون نوں اجیہا لنگھائے جس نال اوس دا ایہہ جیون تے اگلا جیون چنگا ہووے تے اوس دے لیکھے جو کھے وچ نیک عملاں دی بھرمار ہووے، بابا فرید کہندے نیں:

فریدا چار گوائیاں ہنڈھ کے چار گوائیاں سم
لیکھا رب منگیسیا، توں آویں کیہڑے کم (20)

بابا فرید نے اپنے شلوکاں وچ زندگی دے عارضی پن نوں بیان کر دیاں موت دا حوالہ دتا اے کیوں بے موت ای ایس زندگی نوں عارضی بنا دیندی اے۔ بابا فرید وی لکھدے نیں کہ انسان نے اپنی جوانی، اپنی طاقت نوں اک نہ اک دن خیر باد کہنا ای ہوند اے کیوں بے ایس ساہویں وی اوہ لاچار ہوند اے۔ موت نے انسان نوں گلے لانا ای ہوند اے بھاویں اوہ سوورھیاں دا ای نہ ہو جائے:

بڈھا ہو یا شیخ فرید، کنبن لگی دیہہ
بے سو ورھیاں جیونا، بھی تن ہوسی کھیہہ (21)

بابا فرید کہندے ہیں کہ جے انسان نے مر ای جانا اے ایس دُنیا نوں چھڈ کے ٹر جانا اے تاں فیر ایس جھوٹھی دُنیا نال اپنا ویلا برباد نہیں کرنا چاہیدا۔

جے جانا مر جائیے، گھم نہ آئیے
جھوٹھی دُنیا لگ نہ آپ ونجائیے (22)

جیون چار پہراں دا ای جا پدا اے ایس لئی ایہناں نوں چنگے عملاں نال سجالیانا ای بہتر اے جس نال گور دیاں اوکڑاں توں بچیا جاسکدا اے جتھے رات دا پھر ہونا اے گوڑھے ہنیرے جو کدے نہیں گننے نیں ایہی موت دی منزل اے، جیویں کہ بابا فرید لکھدے نیں:

فریدا راتیں چار پہر، دُو ستا دُو جاگ
گھنا سو سی گور منہ، لہسیا ایہہ ویراگ (23)

ایسے ای خیال نوں اک ہور شلوک وچ انج بیان کردے نیں:

فریدا جاں تو کٹھن ویل، تاں تُوں رٹا دُنی سیویں
مرگ سوائی نینہ، جاں بھریا تاں لدا (24)

موت بظاہر تاں لگدا اے کہ ساہ رُک جاوَن داناں اے تے ایل ہو جاوَن داناں اے پر ایہہ اک مکمل نظام اے جس دا زندگی اُتے اثر پہلے دن توں ای شروع ہو جاند اے۔ افضل حیدر اپنے مضمون ”بابا صاحب کا نظریہ موت“ وچ ایسے ای وچار سانجھے کردے نیں:

موت افراد کی حد تک شخصی زندگی کا نظام تو بگاڑ دیتی ہے لیکن موت کا اپنا ایک نظام ہے۔ موت قدرت کی ایک منظم کارکن ہے جس کے اندر ایک اپنا نظام ہے۔ اس نظم کا مختلف قسم کی مخلوقات پر الگ الگ اثر مرتب ہوتا ہے۔ (25)

جدوں جوانی مگن دا ویلا آندا اے تاں اجیہا جیون شروع ہو جاند اے جو انسان نے اپنی آون والی حیاتی وچ ہنڈانا اے تے اوس توں اگے موت دا ای پڑا ہونا اے۔ بالین بعدوں جوانی دی آس ہوندی اے تے جوانی بعدوں اجیہی رُت پھر جاندی اے کہ فیر ایس رُت نے ای ٹھہر جانا ہوندا اے تے ایہہ رُت نہیں بدلی۔ ایہہ ای رُت پت جھڑوانگ ہوندی اے جیہدے وچ انسان دیاں اکھاں، کن، تک تے مونہہ سبھناں انگاں دی کارکردگی ہولی ہولی گنا شروع ہو جاندی اے ایہہ انسانی جسم دا زوال اے جس توں کدے وی نہیں بچیا جاسکدا۔ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر ایس بدلی ہوئی رُت نوں بیان کردے نیں:

فریدا رت پھری ون کنسیا، پت جھڑیں جھڑپائیں
چارے کُنڈاں ڈھونڈیاں، رہن کیتھاواں ناہیں (26)

کھنتھرا گودڑی نوں کہندے نیں تے چند توں مراد جان زندگی روح اے جس نے اک نہ اک دن اپنے اصل ول پرت جانا اے تے ایہہ موت نوں ہر کسے نے اپنی اپنی واری تے جی آیاں نوں کہنا ای پینا اے کیوں جے ایہدے وچ انسان دی اپنی مرضی نہیں سگوں خالق کائنات دی مرضی چلنی اے۔ موت نے نہیں وکھنا کہ اوس دے ساہویں کوئی کیڈا ای وڈا ولی اللہ اے یاں گنہگار انسان اے اوس نے تاں سبھ نوں اپنی بکل وچ لے لینا اے۔

فریدا کھنتھڑ میخاں اگلیاں، چند نہ کائی میخ
واری آپو آپنی، چلے مشاخ شیخ (27)

موت ویلے کوئی وی میتر نہیں نال ہوندا اے ایس منزل تے سبھ نوں اکلیاں ای آپرنا ہوندا اے جدوں مرگ واقع ہو جاندی اے تاں نیڑلے انگ ساک ریتی رواج انوسار مناں موہ مٹی بیٹھاں دفن کر دیندے نیں۔ ایہہ اسلام دھرم دی ریتی اے جیہدے وچ مُردیاں نوں گور وچ دفن کر دتا جاند اے کجھ مذہباں وچ لاش نوں ساڑ دتا جاند اے، پانی وچ روڑھنایاں فیر کسے اُچے مینار تے رکھ دین درگیاں رسماں پوریاں کیتیاں جاندیاں نیں۔ بابا فرید مسلمانی ریت رواج موجب مُردیاں نوں زمین بیٹھاں دفن کرن ویلے دا ذکر کردیاں دسدے نیں کہ اوس ویلے پیار کرن والے وی لاش نوں بنا تو لے مناں مٹھی بیٹھاں دَب دیندے نیں ایسے مناں مٹی بیٹھاں دے جاوَن توں پہلاں ای جیون دانکھ مان لینا چاہیدا اے، نہیں تاں موت تاں وڈیاں وڈیاں سوہنیاں حویلیاں نوں وی ایٹھے ای چھڈ جاوَن دا ناں اے جیہناں نال دل لاکے ویلا برباد نہیں کرنا چاہیدا۔

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں، ایت نہ لایئے چت
مٹی پی اتولویں، کوئی نہ ہوسی مت (28)

مرگ نوں چھیتے توں وسارن نال کئی بھیر شروع ہو سکدے نیں لالچ، ہوس، حرص تے طمع اینا ودھ جاوے گا کہ سارے دُنیا نوں ای اپنا سبھ کجھ سمجھن لگ جاوَن گے۔ بابا فرید مسعود گنج شکر دُنیا نال دل لاوَن دی تھاں ایس دُنیا توں بیزاری دا درس وی دیندے نیں تاں جو ہمیشہ آخرت دے جیون نوں گھ رکھیا جاسکے۔

فریدا منڈپ مال نہ لاء، مرگ ستانی چت دھر
سا ای جاء سمھال، جتھے ہی تو ونجیا (29)

موت بڑی طاقت والی اے اوس نوں وسارنا چنگا نہیں۔ کوٹھے محل منارے بناون وچ اپنا چت لاکے جیون دے مقصد نوں وسارنا ٹھیک نہیں ہوندا۔ ایہہ سارے کچے پکے مکان سبیاں سجاٹیاں حویلیاں وچ ٹھکانا عارضی اے اصل ٹھکانا تاں قبر اے قبر نوں ہر چھند چیتے وچ رکھیا جانا ضروری اے تاں جو اگلے جہان دا چیتا کدے نہ بھلے۔ جیون تے موت دے پکھ نوں بیان کر دیاں یا سر جو اددی ایس لکھت نوں وی گوہ کرنا پے گا:

زندگی جتنی زیادہ تسکین بخش ہوگی موت کی تشویش بھی اسی قدر زیادہ ہوگی۔ جب کوئی فرد معتبر انداز میں زندگی گزار رہا ہو تو موت کی تشویش اور خوف گھٹ جاتا ہے۔ وجودیاتی نفسیاتی علاج کا مطمح نظر کسی شخص کو معتبر طور پر زندگی بسر کرنے کے قابل بناتا ہے۔ (30)

قبر وچ مُردے دی کیہ حالت ہووے گی اوہ وی ایس شلوک وچ عظیم صوفی بزرگ بابا فرید گنج شکر کیویں بیان کر رہے نیں، دیکھو:

اٹ سرہانے، بھونیں سون، کیڑا لڑیو ماس
کیتریاں جگ واپرے اکت پیاں پاس (31)

قبر وچ انسان دی حالت انج دی ہوئے گی کہ بندہ مٹی تے ستا ہو یا، اٹ داسرہانا ہووے گا تے خُتے اُتے کیڑے ای کیڑے ہوون گے جو وڈھ وڈھ ماس کھاون وچ رُجھے رہن گے تے ایس خُتے نوں انسان ذرہ وی بلبل نہیں کر سکے گا، اوہ اکو ای پہلو وچ بے سدھ بے بس پیار ہے گا۔

عزرائیل فرشتہ اجیہا فرشتہ اے جو اپنے خالق دے حکم دا پابند اے تے اوس دا خالق جدوں اوس نوں کسے دی جان قبض کرن لئی حکم دیندا اے تاں فیر اوس دے سامنے سبھ زندگی وی بے وس کھلوتی رہ جاندا اے۔

فریدا بھٹی گھڑی سونوی، ٹٹی ناگر لُج
عزرائیل فریشنا، کیں گھر ناٹھی اج (32)

صاحب ایمان لو کائی دی جد موت آندی اے تاں موت دا فرشتہ ربی حکم نال اوس دی جان کڈھن لئی آندا اے۔ ایس دُنیا دے عیش والے جیون تے وکھ وکھ دُنیاوی مستیاں وچ انسان اپنے عارضی ٹھکانے نوں اکا ای وسار بیٹھدا اے تے اوہ زندگی دیاں رونقیاں وچ اپنا گواچدا اے کہ موت دی حقیقت نوں سمجھنا وی اوس دے وِس وچ

نہیں رہندا۔ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر نے انسان نوں موت چیتے وچ رکھن تے اوس واسطے تیاری نوں موضوع بناندیاں لکھیا اے:

فریدا پکھ پروہنی، دُنی سہاوا باغ
نوبت وجی صبح سیوں، چلن کا کر ساج (33)

ایہہ دُنیا بہت سوہنا باغ اے جیہدے وچ ون سوَن پھل پھل نیں جیہناں دے سواد پچھے جیوت ایہووں دے ای سواد نوں سبھ سمجھ بیٹھدے نیں۔ ایسے دُنیا دی لو بھ لالچ وچ اوہ ایہہ گل وسار دیندے نیں کہ اگلے جہان ول نوں وی سفر کرنا اے تے اوس سفر ول موت دا بوہا پنا ای پینا اے۔ ایسے ای دُنیا نوں بابا فرید نے ”وسولا باغ“ کہیا اے وسولا باغ اجیہا باغ ہوندا اے جس وچ زہری زہر ہوند اے تے اوس دی ہر شے زہر بھری ہوندی اے۔ ساج دا مطلب تیاری کرنا ہوندا اے تے ایہہ تیاری آون والے سمے دی ای اے جتھے انسان نوں ہمیش دی حیاتی نے ملنا اے۔ ایس حیاتی توں پہلاں جیہڑی حیاتی اے اوہ تاں کجھ لمحیاں دی ای جا پدی اے ایہناں لمحیاں وچ وی موت ول دا سفر اے تے گور اوس نوں وار وار پکار دی رہندی اے:

فریدا گور نمائی سڈ کرے، نگھریا گھر آؤ
سر پر میں تھے آؤنا، مرنوں نہ ڈریاؤ (34)

گوردی کوک اگے کسے دی نہیں چلدی اے تے ایسے موضوع نوں اک شلوک وچ بابا فرید انج بیاندے نیں:

فریدا نڈھی کنت نہ راویو، وڈی تھی مویوس
دھن کوکیندی گور میں، تیں شوہ نہ ملیوس (35)

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر نوں موت انجے ای جا پدی اے جیویں دریا نوں ڈھاہ لگی ہووے تے اگے دوزخ یا تپ رہیا اے جتھے اوگنہاراں نے جاوسنا اے کیوں جے اوہناں دے دُنیا تے ایہو جیسے ای کار سن، شلوک ویکھو:

فریدا مَوتے دا بتاں ایویں، جیوں دریا ڈھاہا
اگے دوزخ تیا سُنئے، ہول پوے کہاہا (36)

موت دی تشویش بارے مذہبیت تے روحانیت نے وی اپنا وڈا کردار ادا کیتا اے تے موت دے فلسفے نوں جیہناں مذہب تے روحانی ہستیاں نے ویروا کیتا اے اوہ گھٹ ای کدھرے ہوو ویکھن نوں ملدا اے۔

موت کی تشویش سے نمٹنے اور فلاح کا احساس بڑھنے میں مذہبیت اور روحانیت نے
کافی نمایاں کردار ادا کیا ہے۔ (37)

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر انسانوں اور اس دی حقیقت و سدیاں موت دے موضوعوں کو کئی طرح بیان
کر دے ہیں ایہہ رنگارنگی ایسے لئی وی اے کہ اوہ موت دی حقیقت نوں سمجھدے ہوئے انسان دے جیون نوں
سُدھارن دادرس دیندے نیں۔ انسان بے ودھیا عمل کرے گا تاں ای اوں دے نیک عمل اگلے جہان وچ اوں دا
بہشتی ہوون دا وسیلہ بن جاوون گے۔

دیکھ بندہ چلیا، چونہ جنیاں دے کھ
فریدا عمل جو کیتے دُنی وچ، درگاہ آئے کم (38)

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر نے موت دا ذکر کر دیاں ہویاں اگلے جہان دی زندگی داوی ذکر کیتا اے جو دُنیا
دی بے ثباتی نوں وی بیان کر دی اے اوہناں کول موت دا جیہڑا نظریہ اوں بارے سدا فضل حیدر لکھدے نیں:
موت کی بے یقینی اور حصول دولت کی کشمکش 'انسانی زندگی کی بے ثباتی اور آخرت کے لیے زادہ راہ تیار
کرنے کی فکر' طول امل اور آخرت کا حساب بابا فرید کے نظریہ موت کے اجزائے ترکیبی ہیں۔ کہیں یہ سب کچھ ایک
شلوک میں بیان ہوتا ہے اور کہیں کہیں علیحدہ ذکر ہوتا ہے۔ (39)

موت تے زندگی بارے بحث صدیاں توں چلدی آرہی اے ایہہ اک وڈی حقیقت اے۔ سو میری
تہذیب نال جڑی دُنیا دی پہلی لوک کہانی وچ گل گامش نوں بوٹی لہجی جس داناسی ”نوشاب یا فتنہ بڈھا“ اک بوٹا لہجیا
جو جیون دیندا اے جس نوں اک سپ نے چوری کر لیا سپ نہیں مردا بس اپنی کینچلی بدلدا اے۔ ایس طرح دیکھیا جا
سکدا اے کہ موت دا ذکر سہت وچ ٹھہ توں ای چلدا آرہیا اے بھوویں اوہ کسے تہذیب یاں ویلے دی گل
ہووے۔ پنجابی زبان دے ادب وچ بابا فرید الدین مسعود گنج شکر اک عملی صوفی شاعر و جہوں جانے جاندے نیں،
اوہناں نے صوفیانہ وچاراں دے نال نال جیون تے موت دے فلسفے نوں اپنے منفرد انداز نال اپنے کلام وچ تھان تھان
تے بیانیا اے۔ کسے وی صوفی واسطے موت خوفناک نہیں ہوندی اے۔ ایہناں شلوکاں وچ موت توں پہلاں اپنا جیون
سنوارن داسنیہا وی اے تاں جو زندگی بہترین ہو جائے تے ایہہ دُنیا سچی بچی دی جنت وانگ بن جائے گی تے لوک
موت نوں چیتے وچ رکھدیاں ہوئیاں اپنے چنگے اعمال ول دھیان دیون گے تے ایہی اصل سنہیا بابا فرید مسعود گنج شکر
داوی اے۔

References:

- * Assistant Professor. Institute of Punjabi & Cultural Studies, University of the Punjab, Lahore.
1. Muḥammad Masood Kḥālīd, Bābā Farīd (Lāhore: Fiction House, 1996), 15.
 2. Ibid, 73.
 3. Ibid, 95.
 4. Amjad Alī Bhaṭṭī, Dr., Kalām Bābā Farīd (Islāmābād: National Book Foundation, 2nd Edition, 2019), 18.
 5. Muḥammad Aṣif Kḥān (Compiler), Akhiyā Bābā Farīd Ne, (Lāhore: Pākistān Panjābī Adabi Board, 5th Edition, 2001), 152.
 6. Muḥammad Masood Kḥālīd, Bābā Farīd, 158.
 7. Muḥammad Aṣif Kḥān, Akhiyā Bābā Farīd Ne, 311.
 8. Ibid, 317.
 9. Ibid, 235.
 10. Ibid, 317.
 11. Ibid.
 12. Ibid, 143.
 13. Ibid, 142.
 14. Afzal Haidar, Syed, Aghā Amīr Hussain (Compilers), Azīm Sūfī Bazurg Bābā Farīd Ganj Shakar, 285.
 15. Aḳḥtar Ja'afri, Dr., Paighām Bābā Farīd (Lāhore: Maqṣūd Publishers, 2012), 22.
 16. Muḥammad Aṣif Kḥān, Akhiyā Bābā Farīd Ne, 238.
 17. Ibid, 160.
 18. Ibid, 285.
 19. Ibid, 157.
 20. Ibid, 181.
 21. Ibid, 184.
 22. Ibid, 287.
 23. Ibid, 309.
 24. Ibid, 151.
 25. Afzal Haidar, Syed, Zindagi Nāmāh Bābā Farīd-ud-Dīn Ganj Shakar (Islāmābād: Dost Publications, 2002), 250.
 26. Muḥammad Aṣif Kḥān, Akhiyā Bābā Farīd Ne, 251.

27. Ibid, 190.
28. Ibid, 202.
29. Ibid, 203.
30. Yāsir Jawād (Taḥqīq-o-Tarjumah), Maut ki Tārīkh (Lāhore: Nigārshāt, 2005), 68.
31. Afzal Haidar, Syed, Aghā Ameer Hussain (Compilers), Azīm Sūfi Bazurg Bābā Farīd Ganj Shaker, 305.
32. Muḥammad Aṣif Khān, Akhiyā Bābā Farīd Ne, 213.
33. Ibid, 224.
34. Ibid, 238.
35. Ibid, 199.
36. Ibid, 243.
37. Yāsir Jawād (Taḥqīq-o Tarjumah), Maut ki Tārīkh, 68.
38. Muḥammad Aṣif Khān, Akhiyā Bābā Farīd Ne, 249.
39. Afzal Haidar, Syed, Zindagi Nāmāh Bābā Farīd-ud-Dīn Ganj Shaker, 251.

